

**Δεν φαίνεται, αλλά πολλοί ισχυρίζονται ότι
μπορούν να το δείξουν το πνεύμα της γλώσσας.
Εκεί που δείχνουν βρίσκεται, βέβαια, η γλώσσα.**

Το «πνεύμα» της γλώσσας

του **Σπύρου Α. Μοσχονά***

Οι ιδέες περί πνευματικότητας των γλωσσών συνδέονται κυρίως με τον γερμανικό ρομαντισμό και με φιλοσόφους όπως ο J. G. Herder, ο J.-G. Fichte, ο F. Schlegel, ο W. von Humboldt.

Αν η αντίληψη των φιλοσόφων αυτών αποτελεί επεξεργασία προγενέστερων ιδεών (του Ρουσσώ ή του Λάμπντιτς), δεν έχει ιδιαίτερη σημασία. Η αντίληψη μοιάζει εξαρχής συλλογική, παιδί πολυκέφαλου πατέρα. Με όχημα τις πολλές και ποικίλες ιδεολογίες του εθνικισμού, η εξάπλωσή της θα είναι ραγδαία. Το πνεύμα της, κι αυτό συλλογικό: εκθειάζει μια συλλογικότητα, τη γλώσσα, στην οποία αναγνωρίζει μιαν άλλη συλλογικότητα, τη φυλή ή το έθνος, του οποίου το «πνεύμα», η «ταυτότητα», ο «τρόπος σκέψης», ο «τρόπος ζωής», η «αδισυγκρασία», το «ήθος», ο «χαρακτήρας», το «génie» και η «mentalité» του, η μοναδικότητά του κοντολογίς, αποτυπώνονται σ' αυτή την πρώτη συλλογικότητα.

Η ιδέα έχει αναγνωρίσιμο σχήμα, που της επιτρέπει να μεταφέρεται σε πολλές γλώσσες, περιοχές, φυλές, εποχές. Ακριβώς πάνω από αυτά, παντού, πάντα, υπάρχει ένα πνεύμα, που συνήθως ταυτίζεται με το πνεύμα του έθνους, και όλοι – αλλά περισσότερο οι λόγιοι – οφείλουν να αναδείξουν και να καλλιεργήσουν το πνεύμα αυτό, που αυτό μόνο εγγυάται τη μοναδικότητα γλώσσας και φυλής και, σε ακραίες περιπτώσεις, την ανωτερότητα και το μεγαλείο τους. Η συλλογικότητα τέτοιας αντίληψης εξηγείται, λοιπόν, εν μέρει από τον ίδιο το ρόλο που αναθέτουν εις εαυτόν οι φιλόσοφοι-«πατέρες» που αναφέραμε· εν μέρει από τη θρησκευτικού τύπου – πολύ συχνά: και εκκλησιαστική – προσήλωση σ' αυτή τη γλώσσα-πνεύμα, που πρέπει όλοι να τη «λατρεύουμε» και να την «υπηρετούμε». Η δομή τέτοιας ιδέας είναι η ικανότητά της να προσηλυτίζει.

Μια ιδέα που έχει διαδοθεί ευρύτατα ονομάζεται κοινοτοπία. Στην πιο κοινότοπη εκδοχή της η αντίληψη περί πνευματικότητας μεταμορφώνεται σ' ένα είδος λόγιας ψευδαίσθησης. Κάθε λαός έχει εκπροσώπους που εξαίρουν τη μοναδικότητα της γλώσσας του, θεωρούν ότι καλλιεργούν το εξαιρετο πνεύμα της, θέλουν, ενδεχομένως, να την αναδείξουν σε σχέση με γλώσσες που τις αντιλαμβάνονται ως «βάρβαρες» ή εχθρικές (λ.χ. ο Χέρντερ και ο Φίχτε τη γερμανική σε αντίθεση προς τη γαλλική). Στην τεράστια φιλολογία της γλωσσικής

τυποποίησης, σε όλα τα πλάτη και μήκη των «πρότυπων», «καλλιεργημένων», «λόγιων», «φιλολογικών» γλωσσών, σ' όλες τέλος πάντων τις γλώσσες που στηρίζονται σε εκπαιδευτικό σύστημα, η ιδέα αυτή επανέρχεται με απίστευτη εμμονή. Για τον πατέρα της νεοελληνικής κοινής, τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη, η καθαρεύουσα, αν θυμάστε, ήταν η γλώσσα της «αρχαιομανίας» και της «ξενολατρίας», της «ψευτιάς» και της «προσποίησης», του «ατομισμού» και της «προχειρότητας» που χαρακτηρίζουν την ελληνική κοινωνία και πολιτική εν γένει, σε αντίθεση προς τη «ζωντανή», «αληθινή» γλώσσα του λαού, τη δημοτική, που παριστάνεται ως γλώσσα «προόδου» και «προκοπής». Οι δυο γλώσσες συνδέονται, κατά τον Τριανταφυλλίδη, με διαφορετικό ήθος και υπηρετούν διαφορετικά «γραμματικά ιδανικά». (Θα είχαμε προ πολλού μάθει να τα αναγνωρίζουμε όλα αυτά ως «πνευματοποιήσεις», «εξιδανικεύσεις» ή, κατά την έκφραση του συρμού, ως «μυθοποιήσεις», αν τους μύθους αυτούς δεν τους συμεριζόταν αμέριστα η εντελώς σύγχρονή μας «απομυθοποιητική» ιστοριογραφία.)

Πόσο εύκολα μάς παγιδεύει η πνευματικότητα! Δεν φαίνεται, αλλά πολλοί ισχυρίζονται ότι μπορούν να μας το δείξουν το πνεύμα της γλώσσας. Στα χέρια έμπειρου τεχνίτη μοιάζει να αποκτά υλική υπόσταση. Να πώς μιλά ο Ελύτης για την ορθογραφία, αυτό δηλαδή που οι περισσότεροι νομίζουν πως είναι η γλώσσα: «το κάθε ωμέγα, το κάθε ύψιλον, η κάθε οξεία, η κάθε υπογεγραμμένη δεν είναι παρά ένας κολπίσκος, μια κατωφέρεια, μια κάθετη βράχου πάνω σε μια καμπύλη πρύμνας πλεούμενου, κυματιστοί αμπελώνες, υπέρθυρα εκκλησιών...». Ή νομίζουν μερικοί ότι το πνεύμα αυτό το έχουν κιόλας δείξει, αν υποδείξουν ότι είναι άρρητο, ανέκφραστο, αμετάφραστο – άδεικτο. Ο Walter Benjamin θα μιλήσει για την «κρυφή», «άρρητη», «πνευματική ουσία» της γλώσσας – κάθε γλώσσας. Πιο οικεία ακούγεται η φωνή του Δημήτρη Νόλα: «Η γλώσσα δεν είναι μόνον εργαλείο επικοινωνίας. Είναι πρωτίστως φορέας πολιτισμού. Ο κώδικάς της, εκτός απ' αυτό που δείχνει, είναι και κάτι άλλο. Αυτό το κάτι άλλο δεν μπορεί παρά να εκφράζεται, πάντα και αποκλειστικά, στην γενέθλια γλώσσα του συγγραφέα, στη γλώσσα που άκουσε τα παραμύθια του τόπου του και το νανούρισμα της μάνας του. [...] Το βαθύτερο κουκούτσι, εκείνο το κάτι άλλο, παραμένει κλειδωμένο σαν μυστικός κώδικας, το password του οποίου κατέχουν μόνον εκείνοι που μετέχουν του ίδιου πολιτισμού, της ίδιας πνευματικής αγωνίας.» («Οι συνέπειες του να γράφεις σε μια μικρή γλώσσα», *αντί* 742, 2001, 52)

Εύκολα, δυστυχώς, εκχυδαΐζεται η σεμνή αυτή αντίληψη του λογοτέχνη και του στοχαστή. Εύκολα ξεπέφτει ο ουσιοκρατικός πνευματισμός σε ηθικολογικό βερμπαλισμό, σαν αυτόν στις επιστολές των αγανακτισμένων περί τα γλωσσικά. Όπου, παραδόξως, στην εκχυδαϊσμένη πια εκδοχή όλα είναι πνεύμα. Δεν υπάρχουν γύρω από τη γλώσσα κόντρες, διεκδικήσεις, ζητήματα. Ούτε άλλες γλώσσες ούτε άλλες λογοτεχνίες.

Δεν θα ξέραμε πού ν' αναζητήσουμε εμπειρικές διαψεύσεις της αντίληψης για την πνευματικότητα των γλωσσών, αν και ξέρουμε τι θα σήμαινε να επιζητούμε ευχαρίστηση σε φαινόμενα γλωσσικής επαφής, στο μεταφραστικό δανεισμό, στη συνδυασμένη κατανόηση των γλωσσών. Η αντίληψη περί πνευματικότητας υπακούει στην απλή, κυκλική λογική της. Που αναδεικνύει την ελληνική γλώσσα μοναδική και απαρομοίαστη ακριβώς λόγω της «ελληνικότητάς» της· τη γερμανική λόγω της «γερμανικότητάς» της κ.ο.κ. Δεν διαψεύονται τα πνεύματα, όπως και δεν επαληθεύονται.

Η ιδέα πάντως ότι ένα έθνος οφείλει ν' αναγνωρίσει την ταυτότητα του στο πνεύμα μιας γλώσσας θα έπρεπε λογικά να οδηγεί στην αναγνώριση ολοένα και περισσότερων πνευμάτων και πνευματικοτήτων. Τα γερμανικά θα ήτανε τότε γλώσσα μοναδική και απαρομοίαστη, διότι γλώσσα μοναδική και απαρομοίαστη είναι και τα γαλλικά –και τα τουρκικά και τα αλβανικά και τα μακεδονικά – και τα ελληνικά βεβαίως. Αυτό το πόρισμα υιοθετεί πράγματι η αντίληψη για τον γλωσσικό σχετικισμό (E. Sapir, B. L. Whorf) – η νεότερη ίσως εξέλιξη της ρομαντικής πνευματικότητας.

Ποιος όμως να δεχτεί μια τέτοια εξέλιξη των ιδεών για τη δική του, τη μοναδική, πνευματικότητα; Μιαν εξέλιξη που θα καταργούσε ό,τι η πνευματικότητα από μιας αρχής βάλθηκε να υπηρετεί: το ένα και μοναδικό έθνος.

-----

* Ο κ. Σπ. Μοσχονάς είναι λέκτορας γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.